

Benedek Elek és a „székelykérdés”

Író és szülőföld viszonya kevés életműben öltött természetesebb, tisztább képletet, mint a Benedek Elekében. Kevés tollforgató és közéleti ember vallotta meg nyíltabban induláskor is, az út végén is közösségi hovatarozását s vállalt tudatosabb szerepet annak szolgálatában. Igazi közösségi magatartás volt ez: írói és emberi cselekvés egysége. Innen van az, hogy írásai — illetve azoknak az a része, amely a dokumentációs irodalom kategóriájába sorolható — a szülőföld metamorfózisainak, szebb napjainak s válságainak, sorsok példáján egyszeresmind a legközvetlenebb vagy áttételes valóságnak a tükrözései; értelmezések is olyan módon, ahogyan ő látta azokat. Ez a látásmód pedig sajátosan egyéni, Benedek Elek-i, amelyben egyszerre villan a múlt realitása s a jelen társadalmi valósága, a féltés és kiútkeresés gyötrődése.

Szívügye volt népe s a szülőföld sorsa. S hogy ennyire kötődött, a hagyományok és konkrét feladatvállalások állandó tudatosítása, a magyar tömegek szolgálata közben is figyelmeztet a román nép kulturális értékeire, hogy burzsoá nacionalizmusok tobzódásai közepette is összekötő szálakat keresett, bizonyítja, hogy megpróbálta áttörni kora korlátait. Értékes hagyaték Benedek Elek életműve. És egyetemességre törekvő, mert egy annyira sajátos, annyira jellegzetes vidéket és közösséget, mely Benkő József és Kriza János tolla révén talált utat az irodalmi közvéleményhez, most minden addiginál mélyebben tárt fel. Benedek Elek Erdővidékkel ajándékozta meg a magyar irodalmat. S abban sincsen túlzás, hogy Orbán Balázs után ő volt az első, aki a Székelyföldet újrafelfedezte, mégpedig a századfordulói válságos években. Úgy is, mint harcos publicista és úgy is, mint közéleti ember.

„Elek apó“ idej kettős — születésének 110. és halálának 40. — évfordulóján életútjának ezt a szakaszát próbáljuk néhány vonással feleleveníteni.

*

Edes Anyaföldem című önéletrajzi művének kifejező alcíme: *Egy nép s egy ember története*. Egy népé, melyben saját életének csak a közösség érdekében vállalt tevékenység biztosít külön történetet. Önként, de rendkívül tudatosan végigcsinált népszolgálatának eredője a szülőföld határtalan szeretete, haladásának előmozdítása, kulturális felemelésnek biztosítása. S akárcsak a mondabeli óriásnak, ez egyben saját erejének, szinte páratlan munkalendületének és optimizmusának is forrása.

Nem lehet vitás, hogy gyermekkorának faluélménye olyan életreszóló hatással volt Benedek Elekre, mint Humuleşti Creangára. Benedek Elek nem csupán az ünneplő, mesélő falut és etnográfiai érdekességeit szívta gyermeklelkébe, hanem a küzdő hétköznapjait élő falu képét is. Igen fontosnak tartotta megvallani: előnyére volt egész életében, hogy megismerte „... a népnek minden örömét, búját-baját, sok nagy nyomorúságát“ (*Testamentum*). A mintegy évtizede Balogh Edgártól elindított és nagyrészt az ő nevéhez fűződő korszerű Benedek Elek-kutatás nyomán (melynek gyümölcsei az idej kettős évfordulón már megmutatkoztak) nem nehéz észlelni, hogy Benedek Elek valóságsszemlélete sokkal realisabb és korszerűbb volt, mint ahogy

a széles közvéleményben részben az ifjúsági irodalom, részben az irodalomtörténet közvetítésével elterjedt.

Az ifjú Benedek Elek társadalompolitikai nézetei az 1867-es kiegyezés korának illúziókkal teli légkörében kezdtek formálódni, s abban a '48-as hagyományok, a Kossuth-kultusz békésen megfért a dualizmus Deák Ferenc-i koncepciójával. De Benedek Elek nem rekedt meg ennél a világméknél, mint igen sok kortársa. Bár a dualizmus az Osztrák—Magyar Monarchia összeomlásáig keretet szabott politikai gondolkodásának, a valósággal való állandó kapcsolatának köszönhetően a kapitalista rendszer embertelenségeivel, a monarchia társadalompolitikai gyakorlatával szemben kritikai magatartása állandóan fokozódott. Ebben döntő szerep jutott a szülőföld, a szűkebb és tágabb pátria átalakulásainak.

A XIX. század utolsó évtizedében ugyanis hosszú egymás mellett élés után a székelyföldi falvakban is bekövetkezett a régi hagyományos és az új, kapitalista viszonyokból táplálkozó életformának a nyílt összeütközése. A nagy többségre rászakadt az életmód-váltás ezernyi kínja. A kapitalizmus törvényeinek betörése a székelyföldi agrártársadalomba a népi erő nagyméretű pusztulásával járt együtt. A bajokat tetézte, hogy itt a kapitalizmus térhódítását nem nyomjelezte a gőzmozdony füstje s a magasbátoró gyárkémény. Benedek Elek több, mint szemtanúja: részese volt ezeknek az átalakulásoknak, s mert neki minden fájt, ami a környezetében fájdalmat okozott, állandó önrevíziója révén jutott el társadalompolitikai nézeteinek újrafogalmazásához, radikalizálódásához.

Irodalmi és közéleti tevékenységének vezérfonalát így foglalta össze: „Vedd ki a magad részét minden igaz, becsületes, jogos küzdelemből. Állj a védtelenek, gyöngék közé; az erősek, hatalmasak oldalán harcolni nem virtus“ (*Testamentum*). Ugyanakkor eszközöket és formákat keresett a cselekvéshez.

*

Írói pályája már bontakozott, amikor 26 éves fővel, politikai tapasztalatok nélkül, de tele fennkölt elképzelésekkel képviselői mandátumhoz jutott Erdővidéken, a nagyajtai választókerületben. Hivatalos politikai pályájának első lépései tulajdonképpen élete nagy útkereszteződéséhez vezették el. A Tisza Kálmán liberális pártja egyengette út volt a könnyebben járható, melynek a tömegek előtti népszerűtlenségét az azt járó kortárs írófejedelmek nevének ragyogása ellensúlyozta. Annak, aki erre rálépett, fel kellett adnia saját politikai elképzeléseit, s alkalmazkodnia kellett a szabadelvű párti „mamelukhad“ taktikájához. De Benedek Elektől távol állt a politikamentes politikai pálya. A másik út, amelyen elindulhatott, nehéz, alig járható, kététes, hogy vezet-e politikai karrierhez. Mindez nem is volt titok Benedek Elek számára. De nem feledkezve meg eredeti céljáról, népe szolgálatáról, gyakorlatilag mégis a másodikat választotta: bár szabadelvű programmal indult, eleve kijelentette, hogy soha nem fog meggyőződése ellenében szavazni. Visszaemlékezéseiben az akkori helyzet, vállalkozás ellentmondásossága, a földesúri és kapitalista érdekeket képviselő parlament iránti kételyei jutnak kifejezésre: „Csak most kezdem észrevenni, hogy az én népem, szegény, földhözragadt szegény, s mintha romlásnak indulna régi erkölce is. Látom, világosan látom romlásának forrásait, de elhessegetem magamtól a gondolatot, hogy magam is bűnrészes leszek népem romlásának, mihelyt a honnak atyja akarok lenni“ (*Édes anyaföldem* II. 58).

A „gyermekképviselő“ nem tudhatta, hogy 1887-ben még éltek a 67-es kiegyezés illúziói, sem azt, hogy a Tisza-kormányzatnak sikerült igen rövid idő alatt olyan korrupt közszellemet bevinnie az állam életébe, melytől teljesen idegen volt a népszolgálat tiszta forrásokból táplálkozó lelkesültsége. Ellentétbe kerülve a ve-

zetőséggel, a következő választásokon szülőföldjén, a pénz és hatalom szövetsége emelt gátat újabb képviselősege elé.

Ez a világ nem volt az ő világa, de a benne szerzett tapasztalatok még jobban megerősítették a nép iránti hűségében, s elszánt harcra ingerelték a korrupció és az általa előidézett rombolás ellen. Benedek Elek népe lelkiismeretének képviselője volt és maradt.

*

A Székelyföld gondjai-bajai a századfordulón tartós válsággá sűrűsödtek: hagyományos gazdasága nem volt képes áttérni a kapitalizmus követelte modern formákra, s csődbe jutott, melynek nyomában a társadalmi kérdések tömege bukkant felszínre. Ezek a rendkívül súlyos formákban jelentkező gazdasági-társadalmi problémák „székelykérdés“-ként kerültek be a történelembe, a mentési kísérletet pedig „székelyakció“-nak keresztelte el a kortárs irodalom.

Természetesen hiba volna azt állítani, hogy a „székelykérdés“ teljesen újkeletű jelenség volt. Csírájában már a 48-as forradalom után jelentkezett, de fenyegetően súlyos formát valóban csak a századfordulón öltött, hogy legalább két évtizeden át a közélet homlokterében álljon.

A „székelykérdés“-nek hatalmas és szinte áttekinthetetlenül szerteágazó irodalma van, bozóterdejéből mint iránytjelző szálfák emelkednek ki Benedek Elek írásai. Pedig, Szentimrei Jenővel szólva, most sem fordult radikálisan szembe a régi világgéppel (nem is vetette meg egy új társadalmi utópia alapjait), de torzóival szüntelen harcban volt. Írásai mögött egy harcos közéleti tevékenység aranyfedezete állt, mely az egyéni helytállásnak is nagyszerű példája (*Korunk*, 1959. 2.). Talán ő volt, s a körülötte kialakult kör az egyetlen, amelynek „székelymentéséhez“ nem csapódott hozzá semmiféle mellézköngye.

Amikor a múlt század kilencvenes éveitől Benedek Elek irányító szerepet vállalt a mozgalomban — úgy is mint a budapesti „Székely Társaság“ titkára —, fő feladatának a Székelyföld helyzetének, problémái összetevőinek rendszeres feltárását tekintette. Évkönyvében és kalendáriumokban, összejöveteleken és tanácskozásokon állandóan jelen volt a téma s a tennivaló. Benedek Elek újabb és újabb gondolatokat vetett fel azzal a céllal, hogy „a közvélemény mozgásba hozásával“ majd „kierőszakolják a törvényhozás segítségét és a kormány jóindulatú támogatását“ (*Jegyzőkönyv a Székelytársaságok 1911. évi VI. rendes közgyűléséről*. Marosvásárhely, 1912). Így aztán, amikor 1901-ben átvehette a Budapesten kiadott *Magyarság* című lap főszerkesztését, már kész tervei voltak. Csak ezzel magyarázhatjuk meg, hogy ebben a minőségében rövid másfél év alatt évtizeddel felérő tevékenységet fejtett ki.

Benedek Elek sohasem volt naiv ember; ő tudta a legjobban, hogy a ropant feladattal egyedül megbirkózni nem képes. Támaszt keresett, s elsősorban a falun tevékenykedő értelmiségiekre gondolt s mellettük azokra a népi származású tollforgatókra, akik szükség esetén hajlandónak mutatkoztak a hivatalos politikai kurzussal való szembefordulás kockázatát is vállalni. Benedek Elek publicisztikájának legértékesebb darabjai közé tartoznak azok az írások, amelyekben az értelmiségiek felelősségének, a néphez való viszonyának kérdését boncolgatja. Benedek Elek — nem véletlenül — a közélet egyik súlyos bajára tapintott rá. Mert amennyire valóság volt a küzdelmes századforduló, annyira létezett az illúzió, a dzsentri szellemű úrhatnamság, mely a tisztviselői rétegen kívül nem kevés hívet szerzett a jogi és pedagógus értelmiség soraiban, s amelynek fennmaradását, sőt terjedését az úri klubok, népszínművek, anekdotázó festészet, a családi lapok, va-

lamint a bulvársajtó biztosította. Ezzel a mindent előntő árral szembezállni önma-
gában is bátor tett volt. Benedek Elek felvette a küzdelmet a sivárság és perspek-
tívátlanúság ellen.

Minduntalan az értelmiségi hivatástudat fejlesztését szorgalmazza, hogy ez
a társadalmi réteg a nép szolgálatában gyümölcsöztesse ismereteit. Korábban a tan-
ügyi lapokban, főszerkesztősége idején sokkal inkább a *Magyarság* hasábjain több-
ször visszatér a felelősség kérdésére, s arra a konklúzióra jut, hogy ahol „a tanító
nem igazi tanító“, ahol „a pap nem igazi pap“ s „a jegyző csak jegyző“, igen
„szánalomra méltó ott a nép“ (1902. január 4). Aktív közéleti értelmiségiekkel vélte
megvalósíthatónak művelt népideálját. Az írástudóktól ugyancsak állandóan a nép
szolgálatát kéri számon. De ennek során szó sincs a dolgok leegyszerűsítéséről vagy
a társadalmi problémák elszigetelt vizsgálatáról.

Bár szociológiailag nem tárhatta fel a helyzet mozgatórugóit, látva-látta, hogy
a nép, a parasztság magatartása megváltozott, zárkózottabb lett, s idegenül fogad
minden mentési kísérletet, mert számtalanszor becapták. „Fájdalommal kell elis-
mernünk — írja, ismét az értelmiségiek feladatait elemezve —, hogy a nép bizal-
matlanságának, a nép szörnyű okoskodásának megváltoztatására vajmi keveset tet-
tünk“ (*Magyarság*, 1902. január 4.). Írásait — akárcsak az ukránok Korolenkójának
tevékenységét — az igazságkeresés szenvedélye fűti, s legkevésbé gondol arra, hogy
közben egyenlőtlen harcba keveredik a nagybirtokkal és nagytőkével, hogy az ural-
kodó körök rosszállólag nézik a radikális nézeteket valló értelmiség ténylegesét a
„székelyakció“-ban.

Benedek Eleknek természetesen nem sikerülhetett széles értelmiségi tömegeket
megmozgatnia. De így is sokan sorakoztak föl mögéje. Lapjának állandó munkatársa
volt Gaal Mózes, az ifjúsági irodalom egyik megteremtője, Földes Géza, aki tanügyi
és közgazdasági írásaival tűnt ki, a közgazdász és agrárszociológus T. Nagy Imre,
vagy a kivándorlási mozgalom kiváló szakértője, Barabás Endre. Aligha volt abban
az időben más lapnak olyan aktív vidéki levelezőhálózata, mint a Benedek Eleké-
nek. Így az újság valóságos tükre lehetett a székelyföldi viszonyoknak, de a kiút-
kereséseknek is.

Hogyan látta Benedek Elek a „székelykérdés“ lényegét?

Mindenekelőtt annak agrár-paraszt jellegét domborította ki igen helyesen, hi-
szén a lakosság döntő többsége, mintegy 80 százaléka, az agrárnépesség soraiból
került ki. Petőfivel társalogni kiált fel, hogy ötven esztendő telt el a jobbágyrend-
nek eltörlése óta, de ha a költő feltámadna, „Látván látná, hogy a szabadabb lett néptől
erejét meghaladó áldozatokat követeltek a váltakozó kormányok, cserébe pedig vajmi
keveset adtak“ (*A föld népe*). Jól ismerte a földkérdés roppant jelentőségét, mely-
nek lényegét adta frappáns soraiban: „Kevés kézben aránytalanul sok birtok, sok
kézben aránytalanul kevés; mezőgazdaságunknak ez a legszembetűnőbb baja“
(*A magyar nép múltja és jelene*. Budapest, 1898).

Ismét többfrontos harcra vállalkozott, hiszen egyszerre találta magát szemben
a földbirtokosokkal, akik élesen támadták felfogását, s a hivatalos agrárpolitika
képviselőivel, az egész agrárius ideológiával. Annál inkább, mivel a XIX. század
végén és századunk első éveiben a székely parasztságnak olyan kisajátítása zajlott,
mely a nép tömegeinek létalapját támadta meg. A székelyföldi arányosításokról és
tagosításokról van szó, amelyek a kisgazdatársadalom történetének legszomorúbb
lapjaira fródtak, amikor is a parasztbirtok s még inkább a közélföldek elcsorvasztása
árán nagybirtokok képződtek ott is, ahol azelőtt nem voltak. A nagybirtoknak és
uzsorás kapitalizmusnak ez a paradox összefogása és offenzívája — Benedek Elek-
kel szólva, a „második foglalás“ — olyan népi ellenállást váltott ki, melyre utoljára

1848-ban volt példa, még akkor is, ha formájában attól sokban különbözött. Legalább 150 székelyföldi faluban voltak tiltakozó mozgalmak s a kérvények tömegét aligha tudnók számba venni. A *Magyarságnak* talán nem volt egyetlen olyan száma sem, melyben meg ne bélyegezte volna ennek az egyébként szükséges reformnak népellenes végrehajtási módját. Benedek Elek lapja nemcsak nyitott könyve a visszaélések ellen kibontakozó mozgalomnak, mely része a „székelykérdésnek“, de egyben bátorítója is volt.

Amikor a publicista Benedek Elek a menekülő, néhol lázadó parasztság nevében a felelősség kérdését kutatja, a „méltóságos urak“ felelőtlensége miatti felháborodása nemes pátoszba csap át. *Halljátok, emberek* című írása megrázó kordokumentuma ennek a székelyföldi „néma forradalom“-nak, amelynek egyébként a mása végbement — ha nem is egyforma méretekben — Erdély többi, románok, magyarok és németek lakta vidékein is. Benedek Elek szenvedélyes hangvételű cikkei önkéntelenül is Adynak a bihari nagyurakkal folytatott hadakozásait juttatják eszünkbe.

Benedek Elek a mentési kísérletek során nem nyitott forradalmi perspektívákat, de a társadalmi valóság tanulmányozásából levont következtetéseit a józanság diktálta, az a szándék, hogy a népet a válságos helyzetből a konszolidáció valamiféle révébe juttassa.

Túlságosan erősnek találta a parasztság konzervativizmusát, sürgette haladóbb módszerek, eljárások alkalmazását. Ugyanakkor nem rejtette véka alá ama nézeteit, hogy a nép között a realitásokkal nem számoló, sőt azoknak ellentmondó szokások is elterjedtek, ami a társadalmi talajcsuszamláshoz ugyancsak hozzájárult. Ilyen vonatkozásban is sürgette a korszerű népnevelést és az értelmiségiek fokozottabb közéleti tevékenységét.

A főkérdés azonban természetesen gazdasági jellegű volt, és sokkal súlyosabb annál, hogy megoldásához a nép önereje elégséges lehetett volna. Ehhez azonban nem alamizsnát kért, hanem állami támogatást, mivel úgy látta, hogy a Székelyföld gazdasági lemaradásához a hivatalos gazdaságpolitika nagymértékben hozzájárult, elsősorban azzal, hogy vasútpolitikája később juttatta vasúthoz a Székelyföldet — ha egyáltalán hozzájuttatta —, s így a vidék elszigetelődött. De távol állt tőle, hogy a székelykérdést csupán agrár-paraszt problémává egyszerűsítse. Még azokban az írásaiban is, amelyekben irodalmi formában bontja ki a témát, állandóan visszatérő alakjai a vén bányász, a vén hámosos, akik az ipar elsorvadását és az iparpártolás hiányát kiáltják világgá. Mint a „székelykérdés“ öreg „bányásza“, teljesen modern, mindenfajta konzervativizmustól mentes gazdaságpolitikát sürget. *Mentő munka* című cikkében, amelyben az 1902-es tusnádi urak kisajátította kongresszust figyelmezteti feladataira, ezeket írja: „Vasút, olcsó hitel, ipar, mezőgazdaság, állattenyésztés fellendítése — ezek nagyjából az orvosszerek —, mind az új nemzedékhez szólanak“ (*Magyarság*, 1902. augusztus 27). Más írásaiban továbbra sem szűnik meg a népnevelés és a modern művelődéspolitiká mellett érvelni.

Ugyanakkor a leghatározottabban szembeszállt az olyan nézetekkel, amelyek kitelepítésekkel vélték megoldhatónak a székelykérdést. Valóban, túl azon, hogy minden telepítési kísérlet csak a román néppel való együttélés békességét zavarta volna, Benedek Elek jól látta, hogy ennek a népcsoportnak a szétszóródása nem vezethet semmiféle tartós eredményhez. „E tényből kiindulva is nyilvánvaló, hogy a székely nép nyomorúságán otthon, szülőtte földén kell segíteni; ott kellene oly gazdasági viszonyokat teremteni, hogy a nép megélhessen és ne kívánozzék el idegenbe“ (*Székely Egyleti naptár*, 1903).

Hogy túlságosan jóhiszemű és optimista volt a századforduló kapitalista versengésének idején, hogy nem értette meg a kapitalizmus embertelenségei megnyilvánulás-mechanizmusát, nem vitatható. Másképp hogyan remélhetett volna segítséget a Tiszáktól vagy az általa megbélyegzett szolgabíró színvonalú Bánffy Dezsőtől? Akik egyébként rövidesen teljesen színt vallottak a „székelykérdés“-ben. Benedek Elek társadalombíráta túlságosan erős és szókimondó volt ahhoz, hogy elfojtását meg ne kísérelték volna az uralkodó osztályok. Olyan nyomást gyakoroltak Benedek Elekre, hogy először a szerkesztői asztaltól kellett megválnia, majd a „székelykérdés“ megtárgyalására összehívott tusnádi kongresszustól tartották távol. A kérdés „megoldását“ földbirtokosok és főispánok vették kezükbe. A Benedek Elek képviselte népi értelmiségi csoport pedig háttérbe szorult.

Az első világháború előtti években már nyilvánvaló volt, hogy az úri vonalnak sikerült a „székelyakció“-t azzá nyomorítani, amitől Benedek Elek és harcostársai talán a legjobban tartottak: alamizsnaosztogatássá. Mindezt klasszikusan fejezte ki egyik munkatársra: „Jaj annak, ki meg meri mozdítani a halódó föld ügyét; mert a székely urak dolga más, mint magáé a székely népé. Aki segíteni akarna magán a népen, szembetalálná magát az urakkal, kik görcsösen ragaszkodnak ahhoz, hogy menteni csak nekik van joguk a népet. Mert nem az él meg ebből, akit mentenek, hanem az, aki ment“ (*Jegyzőkönyv* ... 1911).

*

A mentési munkában a népet is, Benedek Eleket is becsapták az „országoló urak“. S hogy együtt csapták be — nem véletlen. Benedek Elek saját vállára vette népe terhét. Népszolgálat a falukultúra gyöngyszemeinek összegyűjtése és közzététele meg szépírói tevékenysége mellett harcos publicisztikájában és másfajta közéleti tevékenységében testesült meg. Publicisztikai írásai minden helyhez és időhöz-kötöttségük ellenére éppen úgy beletartoznak az életmű összképébe, mint szépirodalmi alkotásai. Az összetartó erő mindegyikben közös: a szülőföld szeretetében gyökerező közéleti felelősség. Ennek vált jelképévé a Román Kommunista Párt bölcs nemzetiségi politikája gyümölcseként létrehozott kisbaconi emlékház mindannak, ami ma ebben az országban a magyar nemzetiség kultúrájának fellendítéséért történik. Az idetartó s évente ismétlődő népzarándoklat szól az író és mesemondó mellett a harcos közéleti embernek is. A kortárs Benedek Eleknek.

